

foto Raymond Schrijver

Oog voor natuurinclusieve initiatieven

De overheid pleit voor een transitie naar kringlooplandbouw, waarbij natuurinclusieve landbouw één van de perspectieven is. Bij zowel terreinbeherende organisaties, boerenorganisaties als de voedselketen ontstaan allerlei natuurinclusieve initiatieven. Door de grote verscheidenheid is het lastig om nog door de grassprietten het kruidenrijke weiland te zien. De WUR geeft een handreiking om het transitieproces inzichtelijk te maken. Aan de hand van vijf natuurinclusieve initiatieven laat ze zien hoe in een overzicht in één oogopslag de mate van opschaling en de mate van natuurinclusiviteit inzichtelijk is te maken.

— Raymond Schrijver, Andrew Dawson, Marijke Dijkshoorn-Dekker, Reina Ferwerda-van Zonneveld, Rolf Michels, Nico Polman, Marie-José Smits (allen Wageningen University & Research)

> In de gangbare landbouw staat zoveel mogelijk produceren tegen een zo laag mogelijke kostprijs voorop. In de regel wordt met veel externe input van machines, krachtvoer en kunstmest monocultuurgewassen geteeld en is er weinig ruimte voor natuur. De laatste jaren is deze werkwijze onder druk komen te staan. Daarom zijn agrarische bedrijven op zoek naar een alternatief, bijvoorbeeld door natuurinclusiever te gaan werken. Natuurinclusieve landbouw is een vorm van duurzame landbouw die optimaal gebruikmaakt van de natuurlijke omgeving en deze integreert in de bedrijfsvoering. Het is een brede, algemeen gebruikte definitie waaronder uiteenlopende initiatieven vallen. Grofweg zijn er drie manie-

ren om invulling te geven aan natuurinclusieve landbouw:

1. beter benutten van natuurlijke processen, zoals de inzet van functionele agrobiodiversiteit (afgekort: *benutten*),
2. bijdragen aan natuur en landschap, zoals agrarisch natuurbeheer (*verrijken*),
3. inzetten op minder emissies en efficiënter grondstoffengebruik (*sparen*).

Bij natuurinclusieve landbouw worden verschillende ambitieniveaus onderscheiden van erfbeplanting, via beperkte maatregelen, naar ingrijpende aanpassingen in de bedrijfsvoering ten behoeve van biodiversiteit en het sluiten van kringlopen.

De overgang van het gangbare landbouwsysteem naar natuurinclusieve landbouw is een transitieproces, dat wil zeggen gericht op een structurele verandering op maatschappelijk niveau. In de beginfase gaat het vooral om experimenteren en pilots. Na deze fase leren initiatieven van elkaar en ontstaan er samenwerkingsverbanden, onder andere met ketenpartijen. Vervolgens kunnen

deze samenwerkingsverbanden verder groeien en zich eventueel ontwikkelen tot het “nieuwe normaal”. Niet elk initiatief zal al deze fasen kunnen of willen doorlopen.

Wat betreft de keuze qua schaalmaat zijn er twee hoofdrichtingen. De eerste groep richt zich op relatief makkelijke aanpassingen in de bedrijfsvoering waar veel bedrijven aan mee kunnen doen (bijvoorbeeld Vruchtbare Kringloop en Veldleeuwerik). De agrariërs produceren doorgaans voor de wereldmarkt en zullen dat na de aanpassingen vermoedelijk ook blijven doen. Wanneer een aanpassing veel deelnemers heeft, kan het initiatief uitgroeien tot een gangbare werkwijze. In de tweede richting kiezen bedrijven voor verregaande veranderingen in de bedrijfsvoering (zoals de Heideboerderij). Daarbij richten zij zich op specifieke markten, waar ze een hogere prijs voor hun producten kunnen vragen. En natuurlijk kunnen beide richtingen ook worden gecombineerd (zoals bij Akkerbouwbedrijf Mulder en Duinboeren).

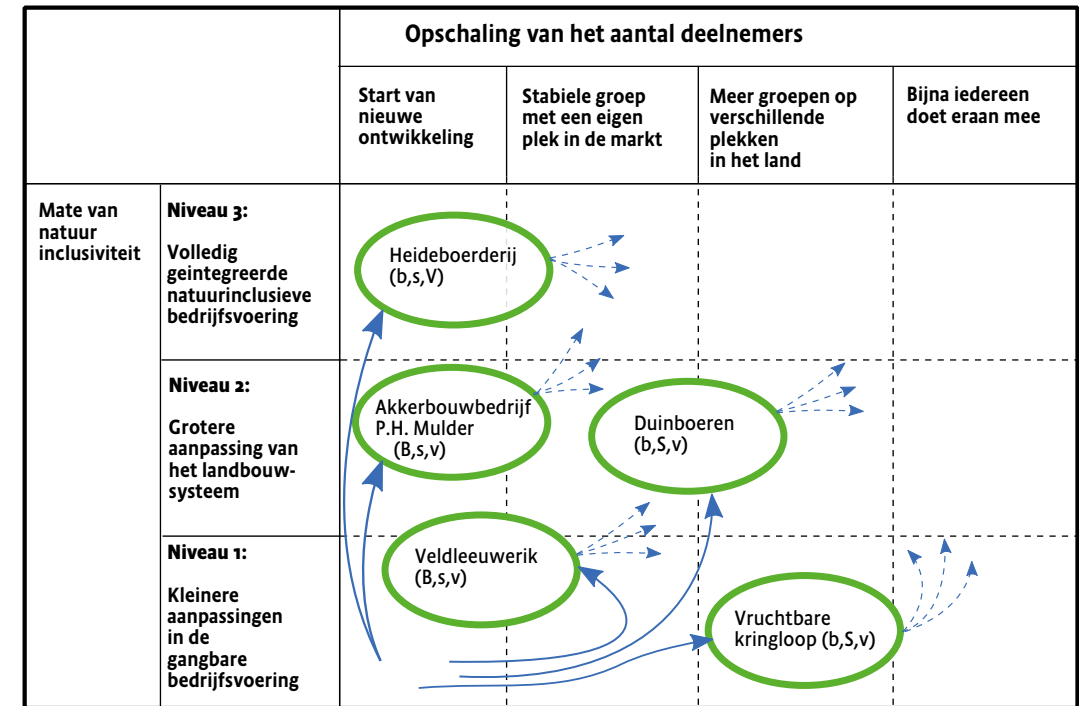
Positionering van natuurinclusieve initiatieven

Voor ons onderzoek hebben we vijf voorbeelden van regionale natuurinclusieve landbouwinitiatieven onderzocht. Deelnemers hebben we gevraagd naar hun visie en ervaringen, wat wel en wat niet lukt, waar ze tegenaan lopen, welke lessen ze anderen willen meegeven, enzovoort. Op basis van deze informatie zijn de initiatieven beschreven en in een overzicht geplaatst naar mate van opschaling en natuurinclusiviteit (zie figuur). Bij “mate van natuurinclusiviteit” kijken we naar de technologische maatregelen (zoals strokenteelt, niet-kerende grondbewerking of weidevogelbeheer) en de impact voor natuurinclusiviteit (benutten, verrijken, sparen). Het gaat hierbij om aanpassingen in de bedrijfsvoering zelf, terwijl “opschaling van het aantal deelnemers” betrekking heeft op zowel de deelnemende agrarische bedrijven als de ketenbedrijven en andere organisaties, waaronder natuurbeherende organisaties, gemeenten en provincies. De twee assen “opschaling van het aantal deelnemers” en “mate van natuurinclusiviteit” zijn een vereenvoudiging van de werkelijkheid, maar laten wel zien dat beide aspecten belangrijk zijn om te komen tot een transitie op maatschappelijk niveau.

De vijf initiatieven

VRUCHTBARE KRINGLOOP

De Vruchtbare Kringloop is opgezet door melkveehouders, die op een duurzamere manier willen produceren. Landelijk doen in totaal zo'n 1.500 boeren mee. Het initiatief is uitgegroeid tot een boerenbeweging die erop gericht is om ervaringen en data uit te wisselen en van elkaar te leren. Vanaf het begin werken de boeren samen met regionale ketenpartijen en overheden aan zaken als schoon water, een goede waterafvoer en water vasthouden, omdat ze op dat vlak gedeelde belangen hebben. In de toekomst(visie) van de Vruchtbare Kringloop in de Achterhoek en de

Figuur. Positionering van natuurinclusieve landbouwinitiatieven in het transitieproces.

- Welk pad heeft het initiatief tot nu toe afgelegd en waar ligt de focus?
 B, b = aandacht voor *benutten* van natuurlijke processen. B = grote aandacht, b = minder aandacht
 S, s = aandacht voor *sparen* ofwel inzetten op minder emissies en efficiënter grondstoffengebruik.
 S = grote aandacht, s = minder aandacht
 V, v = aandacht voor *verrijken* ofwel bijdragen leveren aan natuur en landschap. V = grote aandacht, v = minder aandacht
- Wat zou het vervolgpada kunnen zijn?

Liemers vormen deze partijen een zogenaamde Markeraad, die sturing geeft aan de systematiek (inclusief beloningen) voor duurzaamheidsprestaties. De nadruk ligt momenteel vooral op sparen (in figuur weergegeven met een hoofdletter) en dat is volgens ons op basis van het interview al te bereiken met relatief beperkte aanpassingen in de bedrijfsvoering.

STICHTING VELDLEEUWERIK

Stichting Veldleeuwerik is vergelijkbaar met Vruchtbare Kringloop in de zin dat het een initiatief van en voor boeren is, gericht op praktijkleren in studiegroepen. Veldleeuwerik hanteerde voor certificering een set van tien indicatoren, waarvoor eens in de vier jaar nieuwe maatregelen

foto Hans Dijkstra CAM/NI

Studiebijeenkomst Veldleeuwerik.

worden doorgevoerd. Ook hierbij zijn vanaf het begin ketenpartijen betrokken geweest. Op het hoogtepunt deden 390 akkerbouwers mee in 39 regiogroepen. Door onder meer tegenvallende beloningen en dure certificeringseisen liep het aantal regiogroepen terug naar 33 met 330 deelnemende akkerbouwers en werd het initiatief eind 2019 gestaakt. Een deel van de achterban voelde zich niet gekend in besluiten van de ketenpartners. Er is nu een nieuwe start gemaakt met een praktijknetwerk via de Brancheorganisatie Akkerbouw, waarvan nog zo'n twintig van de oorspronkelijke Veldleeuwerikgroepen lid zijn. De nadruk ligt op het verbeteren van de water- en bodemkwaliteit (*benutten*), het verminderen van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen (*sparen*) en aandacht voor bijen en vogels (*verrijken*).

BOERENBUITENGEBIED

Akkerbouwer P.H. Mulder is in Muntendam onder meer met vrijwilligers aan de slag gegaan om de groenblauwe dooradering van het gebied rondom het eigen bedrijf te versterken. Hiervoor is de werkgroep Boerenbuitengebied opgericht. Daarnaast werkt Mulder, om de bodemvruchtbaarheid te verbeteren op het eigen bedrijf, met een verhoogd aandeel rustgewassen (granen en grassen), niet-kerende grondbewerkingen en ruige stalmest. Ook is het bedrijf vrijwel insecticidevrij en experimenteert Mulder met strokenteelt.

Hier wordt een overhoek gemaakt met natuurlijke begroeiing

Dit leidt tot het beter *benutten* van de (bodem) biodiversiteit en andere natuurlijke processen. De overhoeken zijn *benut* voor natuurlijke begroeiing, wat leidt tot *verrijken*. Het betrekken van collega-akkerbouwers lukt vooralsnog maar mondjesmaat. Steun van overheden is volgens Mulder onontbeerlijk om het initiatief verder te kunnen ontwikkelen.

DUINBOEREN

Het initiatief van de Duinboeren is bijna dertig jaar geleden ontstaan als reactie op natuurontwikkelingen rond het natuurgebied Loonse en Drunense Duinen. Een groep agrarische ondernemers heeft toen met een proactieve opstelling ingezet op projecten die het gebiedseigen karakter ondersteunen en tevens ruimte laten voor economisch gezonde bedrijven. Er zijn nu 150 deelnemers, vooral melkveehouders, in een steeds ruimere schil om het natuurgebied. De animo voor deelname is groot, volgens de Duinboeren, ondanks tegenvallende betalingen en traag reagerende overheden. Er is zowel aandacht voor *benutten* (via mestkwaliteit), *sparen* (verbeteren van kringlopen) als *verrijken* (agrarisch natuurbeheer).

DE HEIDEBOERDERIJ

De Heideboerderij is gericht op ecosysteemherstel met een cultuurhistorisch referentiebeeld. Het initiatief is in 2015 ontstaan en uitgegroeid naar een platform waar schaapherders, boeren en terreinbeheerders samen met andere gebiedsondernemers en bewoners invulling geven aan duurzaam geteeld voedsel. De nadruk ligt op het verbinden van infields (akkers) en outfields (heide en

Schaapskudden zijn verbonden aan duurzame voedselproductie op zandgronden.

De Heideboerderij is gericht op ecosysteemherstel met een cultuurhistorisch referentiebeeld van onder meer bloemrijke roggeakkers.

graasgebieden), wat zou moeten leiden tot herstel van cultuurhistorische landschappen en bijbehorende biodiversiteit (*verrijken*), bodemverbetering (*benutten*) en het sluiten van kringlopen (*sparen*). De moeilijkheid om 'van onderop' georganiseerde projecten te laten landen bij overheden en voldoende financiering te verkrijgen, bemoeilijkt ook hier een verdere voortgang.

Observaties bij de vijf natuurinclusieve initiatieven

De vijf natuurinclusieve initiatieven bevinden zich in verschillende fases. Sommige zijn al jaren stabiel voor wat betreft het "aantal deelnemers" en "mate van natuurinclusiviteit". Zo ontplooiën de Duinboeren al bijna dertig jaar met succes activiteiten. De Vruchtbare Kringloop is in zes regio's actief, elk met een eigen identiteit, en daarnaast zijn ze met elkaar verbonden in een lerend netwerk. Een aantal initiatieven blijft een experiment en er zijn initiatieven die zichzelf al bewezen hebben en navolging krijgen. Die navolging kan op onderdelen leiden tot aanpassingen van de gangbare landbouwpraktijk, zoals meer aandacht voor bodemkwaliteit en mestgebruik. In die zin is er eerder sprake van een evolutie (geleidelijke verschuivingen) dan van een revolutie (het volledig omver werpen van de gangbare praktijk). Er zijn verschillende methoden in ontwikkeling om natuurinclusieve prestaties te meten, onder meer via Kritische Prestatie Indicatoren (KPI's). Daarmee kunnen boeren meten en laten zien wat hun voortgang is in het behalen van natuurinclusieve doelen. Het uitblijven van toereikende vergoedingen voor geleverde natuurinclusieve prestaties is een groot struikelblok voor verdere ontwikkeling van deze initiatieven. Financiering van het transitieproces is een ander struikelblok. Het gaat vaak om ingewikkelde

vraagstukken, waarbij in een gebied verschillende belangen en wensen spelen. Zo is voor extensive ring meer grond nodig, zijn er klimaatopgaven, en vragen ook woningbouw en de energietransitie extra ruimte. Het kost de initiatiefnemers veel tijd en geld om dit proces te stroomlijnen, terwijl hier veelal niet of nauwelijks financiering voor is. Gebrek aan inkomsten (op de lange termijn) ondermijnt de motivatie van deelnemers en daarmee de continuïteit. Echter, zonder een beklijvend perspectief is de continuïteit voortdurend in het geding, zal er weinig risico worden genomen en veel bij het oude blijven. Om perspectief te kunnen bieden aan de zinvolste natuurinclusieve initiatieven heeft het beleid een goed overzicht nodig van waar de verschillende initiatieven in hun ontwikkeling staan en wat hun focus is. Met zo'n overzicht kunnen initiatieven beter worden bediend, omdat ze in verschillende fasen ook verschillende behoeften hebben. Voor een structurele monitoring en inventarisatie van natuurinclusieve initiatieven is nog niets geregeld. Met een dergelijke monitoring worden geleverde prestaties inzichtelijk en dat biedt de mogelijkheid om beter te sturen op succesvolle initiatieven.

Algemene lessen

Zijn de experimenten en pilots die zich niet verder ontwikkelen verspilde moeite geweest? Uiteraard niet! Gedurende de trajecten zijn namelijk nuttige lessen geleerd over wat er goed gaat en wat er beter kan, en waar zowel de deelnemers als anderen in de toekomst hun voordeel mee kunnen doen. Een les is dat initiatieven extra weerstand kunnen oproepen wanneer activiteiten of acties gevolgen hebben voor partijen buiten het initiatief die hier niet in gekend zijn. Het is belangrijk om daar op voorbereid te zijn en met de betreffende partijen in gesprek te gaan.

Dergelijke processen kunnen overheden actief ondersteunen. Een andere les is dat binnen een initiatief krachten kunnen ontstaan, bijvoorbeeld verschillende snelheden van ontwikkeling, waardoor er mensen afhaken die dit niet kunnen bijhouden. Initiatiefnemers hebben baat bij een actieve ondersteuning bij het ontwikkelen van een duidelijke visie, en hebben behoefte aan een evaluatie- of leerplan wat het beleid met hun ideeën kan. Ook is er steun nodig bij het regelen van financiën voor het op te starten proces; de transactiekosten worden vaak onderschat. De vraag is hoe je vormgeeft aan beleid dat in feite het resultaat is van initiatieven van onderop? De tijd dat de overheden het voortouw namen ligt

Akkerbouwer P.H. Mulder in Muntendam experimenteert onder meer met strokenteelt en verbetert de bodemvruchtbaarheid door een verhoogd aandeel granen en grassen, niet-kerende grondbewerkingen en ruige stalmest.

dan misschien achter ons en het is nu aan het bedrijfsleven om met initiatieven te komen, maar het zijn nog steeds de overheden die verantwoordelijk zijn voor de ruimtelijke ordening en het natuurbeleid, en een oordeel moeten vellen over de plannen van het bedrijfsleven. Wat als die plannen niet helemaal overeenkomen met de denkbeelden van het overheidsbestuur? Soms ontstaat een strijd van David tegen Goliath. Een organisatie met beperkte middelen moet het dan opnemen tegen een veel machtiger lichaam met schijnbaar onbeperkte middelen.

Drie tips voor beleidsmakers en medewerkers

Op basis van de vijf voorbeelden hebben we de volgende drie tips geformuleerd:

1. Zorg voor overzicht over de natuurinclusieve initiatieven en hoe ver ze ontwikkeld zijn. Ontwikkel hiervoor een monitoringsysteem.

2. Ondersteun initiatieven bij het ontwikkelen van een leerplan en het vastleggen van geleerde lessen. Ook wanneer een initiatief geen succes wordt, kunnen er lessen getrokken worden die zinvol zijn voor toekomstige initiatieven.
3. Zorg voor financiële ondersteuning bij het opzetten van de activiteiten samen met de stakeholders in een gebied, zoals boeren, erfbetreders, financiers, waterschappen, gemeenten en terreinbeherende organisaties.

Het blijft belangrijk is om telkens opnieuw te bekijken hoe de natuurinclusieve initiatieven ervoor staan en of de visies nog wel kloppen met de praktijk. Dat geldt zowel voor de samenwerkende ondernemers als de terreinbeherende organisatie en de beleidsmaker. Essentieel hierbij is dat de overheid oog heeft voor de verscheidenheid aan initiatieven en bereid is deze te ondersteunen en te omarmen in haar eigen beleid!<

raymond.schrijver@wur.nl

foto fam. Mulder